

Eisenhowerovi a Macmillanovi první z tajných memorand, týkajících se této otázky. S odkazem na rozpaky, které vyvolal americký postup na Středním východě a v Tchajwanském průlivu, konstatoval, že dosavadní „organizační forma západní aliance již neodpovídá podmínkám nutným pro bezpečnost“. Žádal přestavbu NATO v tom smyslu, aby americké vedení bylo nahrazeno jakýmsi direktoriem USA, Velké Británie a Francie. Tento návrh několikrát opakoval, a když pro něj nenalézal dostatečné porozumění, volil dramatická gesta, mající světu signalizovat francouzský odstup.

Eisenhower, Dulles i Norstad měli pocit, že generálovi vycházejí maximálně vstříc, a proto se na něj hněvali. Z jejich úst zněla stará epiteta o „mesiášství“, „komplexu Johanky z Arku“, účinnou protihru však neměli. Ale Eisenhower byl natolik objektivní, aby přiznal, že „on na jeho místě by jednal přibližně stejně“; de Gaulle se „snaží budovat prestiž své země a my s ním stále jednáme jako s někým druhořadým“.¹²⁸

De Gaulle a Afrika

Program nové „mimoevropské tváře“ Francie a jejího impéria formuloval de Gaulle ještě uprostřed polemik kolem marockého puče (1955): není „jiné konstruktivní politiky důstojné Francie“ než „nahradit (koloniální) panství vztahem asociace“. Myslel v dané chvíli především na severoafrické državy, ale jeho plán pro „podsaharskou Afriku“ byl v zásadě stejný – „postupný pokrok realizovaný v harmonii s Francií“.¹²⁹ Promítly se v něm: (a) generálovy válečné zkušenosti, kdy hnutí Svobodné Francie našlo své první teritoriální opěrné body na jih od Sahary a jeho snahy o obnovu *grandeur* se ocitly v ostré konfrontaci s propagandou Roosevelta; (b) momentální hněv vůči americké politice, v tomto případě vůči nadbíhání Washingtonu afroasijskému bloku.

V lednu 1944 svolala Svobodná Francie konferenci do Brazzaville, kde africkému obyvatelstvu slíbila, že bude zbaveno libovůle koloniální justice, tíhy válečných pracovních povinností, a navíc mu bude dána štědrá finanční podpora pro rozvoj ekonomiky i školství. Program de Gaullovy vlády předpokládal, že podsaharská Afrika bude tvořit „zámořská území nedělitelné republiky“ s odpovídajícími právy jejího obyvatelstva. A parlamenty čtvrté republiky, v nichž zasedli také černí poslanci, přijímaly v tomto duchu i zákony, počínaje zákazem pracovní povinnosti (*loi Houphouët-Boigny*¹³⁰, 1946) a odstraněním rozdílu mezi „občanem“ a „poddaným“ (*loi Lamine-Guèye*, 1947).

Souhrnně, ve všech francouzských koloniích zpočátku zůstala nejvyšší moc guvernérům a vše fakticky záleželo na jejich dobré vůli; ale vedle „černého“ parlamentního zastoupení v Paříži vznikala i volená shromáždění, která mohla rozhodnutím guvernérů oponovat. V polovině 50. let, hlavně zásluhou ministrů pro zámořská území Teitgena (*MRP*) a socialisty Deferra, byl tento systém podstatně zlepšen. (a) Zmocňovací zákon (*loi-cadre*) dovoloval prezidentovi zavádět reformy dekretem, bez parlamentních průtahů. (b) Guvernéri se stáva-

¹²⁸ *FRUS 1958–1960*, sv. 7, str. 462, 610; De Gaulle, *Mémoires d'espoir*, sv. 1, str. 182–190, Lacouture, *cit. dílo*, sv. 2, str. 626–646.

¹²⁹ Lacouture, *cit. dílo*, sv. 2, str. 511–512.

¹³⁰ J. D. Hargreaves, *Decolonization in Africa*, London 1996, str. 68 *passim*.

Iniciátor zákona, felčar a potom úspěšný pěstitel kávy Félix Houphouët-Boigny, stál v čele černošského hnutí na Pobřeží slonoviny.

li vysokými komisaři a předsedy výkonných vládních rad, jejich náměstky místní černošští vůdcové. (c) Byla podstatně rozšířena práva „teritoriálních shromáždění“, volených na základě všeobecného volebního práva. Zároveň byly „afrikanizovány“ důstojnické sbory.

Nevyhnutelně vznikly komplikace, počínaje povstáním na Madagaskaru (1947–1948).¹³¹ V jeho znamení proběhla také agitační cesta mluvčího francouzských komunistů Raymonda Barbého do západní Afriky a jeho společné vystoupení s Houphouëttem na shromáždění v Abidjanu (říjen 1948), kde oba mluvili podle receptu *Kominformy* o „rozdělení světa na dva tábory – utiskovatelů a utiskovaných“.¹³² To i další činnost Houphouëta a jím dirigovaného Afrického demokratického sdružení (*RDA*) bylo vnímáno prizmatem studené války, jako podvrtná činnost typu *Viet Minhu*, a lze vypočítat několik incidentů a událostí, které po deset let tyto obavy živily.¹³³ Podtrhneme však důležitější: nový systém nabízel podsaharské Africe oboustranně výhodné východisko.

V ekonomické oblasti Paříží štědře dotovaný „Investiční fond pro sociálně-ekonomický rozvoj“ (*FIDES*) věnoval asi dvě třetiny prostředků na rozvoj infrastruktury, tj. hlavně na rozšíření exportních možností pro podnikavé africké farmáře. Tím i dával slibnou perspektivu, že se v černé Africe stane Francouzská unie skutečným „společenstvím zájmů“.

V politické oblasti se jevil jako obdobný příslib do budoucna fakt, že vystřízlivělý Houphouët zaujímal v letech 1956–1958 v několika vládách funkci náměstka ministerského předsedy.

Nástup de Gaulla-„imperátora“ se zpočátku zdál být potvrzením francouzských nadějí. Generál chytrě vytěžil ze své popularity z doby války. V srpnovém projevu 24. srpna 1958 v Brazzaville nabídl koloniím buď členství ve Společenství (*Communauté*), nebo rozchod:

Pojďme k tomuto francouzsko-africkému společenství, které se mi zdá nevyhnutelným... pro naši společnou politiku, náš společný hospodářský rozvoj, společný rozvoj kulturní, a bude-li to třeba, i pro obranu... Řekl jsem své, vy jste mě vyslechli. Afričané rozhodnou...¹³⁴

Pouze Sékou Touré, marxistický syn kmenového náčelníka a vůdce radikálů *RDA* v Guineji, se rozhodl „pro bídu, ale ve svobodě“, a tak také v referendu 28. září „hlasoval jeho lid“. Všechny ostatní bývalé kolonie francouzské Afriky daly přednost *Communauté*.

¹³¹ Povstání vypuklo v noci na 28. března 1947 útokem na francouzské jednotky a bílé osadníky. Bylo však mnohem spíše důsledkem kmenových animozit a válečné destabilizace (vznik tajných rituálních, xenofobních skupin aj.) Trvalo až do léta 1948 a bylo potlačeno ve starém koloniálním stylu senegalskými žoldněři. (Podrobně viz J. Tronchon, *L'insurrection malgache de 1947*, Paris 1974.) Přes rozsah represe věnovali v Africe i mezi západními „pokrokovými“ malgašským událostem malou pozornost; zřejmě se jim nehodilo, že „černí vraždí černé“. Represe však inspirovala psychiatra z Martiniku, Frantze Fannona, jehož kniha „Zatracenci země“ (*Les damnés de la Terre*, 1961) se stala biblí antikolonialistů a levě extrémistických teoretiků.

¹³² Hargreaves, *cit. dílo*, str. 99.

¹³³ Z dlouhodobějšího hlediska pokládáme za nejdůležitější: (1) Černošští studenti, ač z převážné části pocházející z rodin kmenových náčelníků či bohatých farmářů a obchodníků, od počátku přijímali ideologii krajní levice; a rozšíření sítě vyššího školství i do Afriky na tom nic nezměnilo. (2) Nepříznivý trend se projevil i ve vývoji odborového hnutí, úzce spojeného s francouzskými organizacemi. Zpočátku převládající vliv socialistické *Force ouvrière* prudce upadl. Katolické odbory si v některých koloniích udržely silné pozice, ale nejvíce získala komunistická *Confédération Générale du Travail* (*CGT*). Přitom *Union Générale des Travailleurs d'Afrique Noire* (*UGTAN*), založená v roce 1957 Sékou Tourém, měla také vyhraněné levicové politické cíle.

¹³⁴ Lacouture, *cit. dílo*, sv. 2, str. 576–587.

Vývoj však šel jiným směrem. Zpočátku silně působily myšlenky respektovaného a francouzskou kulturou silně ovlivněného básníka Léopolda Senghora, člena *SFIO* a senegalského politického vůdce, jenž psal proti „balkanizaci“ a propagoval konfederaci. Avšak *Communauté* nebylo možné v této podobě realizovat. Vlna afrického radikalismu („panafrické euforie“¹³⁵) směřovala k „antikolonialismu“ ve vztahu k Francii, osobní ambice jednotlivých prezidentů k zachování „dědictví kolonialismu“ ve smyslu teritoriálního rozdělení. A tak výsledkem byla státní samostatnost jednotlivých zemí a vztahy s Paříží určené bilaterálními smlouvami.

Nešlo o oboustranný totální rozchod. I když se dřívější představy a vazby staly víceméně anachronismem a také pařížská technokratická elita v zásadě nesouhlasila s investicemi v riskantním prostoru, de Gaulle myslel na mocenskou prestiž. Tedy pokračovala mnohostranná francouzská aktivita, financovaná bývalým ministerstvem kolonií, nyní „ministerstvem pro spolupráci“.

Évianské dohody

Jestliže lze jak v případě Francouzské rovníkové a Francouzské západní Afriky, tak i Maroka a Tuniska s malými výhradami mluvit o „civilizovaném rozvodu“, pak konec francouzské moci v Alžírsku měl zcela jinou podobu. Proces odrážel postupnou de Gaullovu revizi jeho vlastního pohledu – od uznání, že „asociace v rámci Francouzské unie“ je neslučitelná se „zhoubnými utopiemi“,¹³⁶ tj. dřívějšími základními francouzskými představami o asimilaci a integraci, přes uznání „práva na sebeurčení“ (v září 1959) až k faktickému odepsání (évianské dohody).

De Gaulle přijel do Alžíru hned po převzetí vlády a 4. června 1958 pronesl k evropským usedlíkům, kteří mu připravili frenetické uvítání – „něco mezi triumfem po americku a Tour de France“ –, slova, která obletěla svět: „Pochopil jsem vás.“ (*Je vous ai compris.*) Později byl tento výrok vyložen negativně, jako „poznal jsem vaše úmysly“¹³⁷, tj. nechci s vámi nic mít. Ale „odepsání“ bylo tehdy sotva jeho úmyslem. De Gaullov postup spíše vyjadřoval snahu pokračovat v dosavadním úsilí Paříže o stabilizaci. V pětiletém programu vyhlášeném 3. října v Constantine slíbil, že bude vytvořeno 400 000 nových pracovních příležitostí, muslimům rozděleno 250 000 hektarů orné půdy, dvěma třetinám arabsko-berberských dětí zajištěno školní vzdělání a rozšířena muslimská účast ve státní správě. Na druhé straně však přijal i základní požadavek vojáků a *kolonů*, dal zelenou tvrdému postupu vůči Frontě národního osvobození (*FLN*).

Poté, co výsadkáři generála Massu prakticky zlikvidovali ohniska neklidu ve městě Alžír, armáda podnikla od února do září 1959 několik ofenziv v oranském departmentu, Kabylsku a Aurèsu; a tzv. Challe-Moriceova linie snížila infiltraci z Tuniska a Maroka na minimum. Rezoluce *FLN* z té doby naznačují vysokou míru destabilizace v jejich táboře, mluví o „znechucení a ztrátě odvahy, která zasáhla i nejlepší“, o „zburžoaznění a arivismu“ atd.¹³⁸ A odhaduje se také, že povstalecká armáda (*ALN*) se zmenšila na pouhých 8000 mužů.

¹³⁵ Hargreaves, *cit. dílo*, str. 186–190; Lacouture, *cit. dílo*, sv. 2, str. 568 passim.

¹³⁶ De Gaulle, *Mémoires d'espoir*, sv. 1, str. 49–51.

¹³⁷ Lacouture, *cit. dílo*, sv. 2, str. 515–535; Larkin, *cit. dílo*, str. 272.

¹³⁸ Lacouture, *cit. dílo*, sv. 2, str. 604–622, sv. 3, str. 32–48.

Rozhodující byl však „faktor de Gaulle“. Postoj Washingtonu v alžírské otázce, a zejména fakt, že se americká delegace v OSN zdržela hlasování o protifrancouzské rezoluci předložené afro-asijským blokem, se jej „hluboce osobně dotkly“. A oplácel tam, kde věděl, že to Washington bude nejvíce bolet: v březnu 1959 vyňal středozemní flotilu z rámce velení NATO.¹³⁹ Ale zároveň měnil i svůj velký koncept – stále více se soustřeďoval na Evropu, aby tam demonstroval mocenskou nezávislost Francie, a stále více byl ochoten ponechat Alžírsko jeho osudu. Ať již původně myslel ono „*je vous ai compris*“ jakkoliv, šel za ideou „Evropy národních zájmů“ (*Europe des patries*). Blok s NSR měl být základem „třetí síly“, která sice bude v antagonismu USA–SSSR stát na americké straně, ale směřovat k paritě se supervelmocemi. A do tohoto pojetí se mu nakonec nehodilo ani břemeno všeobjímající *Communauté*, natož „zhoubná utopie“ *Algérie française*.

Působilo několik faktorů:

Nejvýznamnější složkou elity páté republiky a gaullistické *UNR* byli pragmatici a technokraté, přesvědčení, že udržovat koloniální systém je neúnosné. „Francie potřebuje soustředit zdroje do průmyslu vysokých technologií, aby mohla ve světě multinacionálního kapitalismu soutěžit“, tvrdili; a v koloniálním světě je také mnohem výhodnější investovat do průmyslu zemí „se sympatizujícími vládami“.

Podobný názor měla i část armádního velení: je nutno přestat s plýtváním prostředky a životy nejlepších vojenských kádrů a místo toho pozvednout Francii do role „důležité nukleární síly“.¹⁴⁰

Snad nejvýznamněji – veřejné mínění bylo zachváčeno „rakovinou pochyb“.¹⁴¹ Běžnému Francouzovi byla cizí propaganda ve prospěch *FLN*, přestože ji šířily i vlivné *Le Monde*, *l'Express* a křesťanská *Témoignage chrétien*. Svědectví o ukrutnostech páchaných teroristy vážila více, ale sama „rakovina pochyb“ stačila. „Muž z ulice“ věděl již to, co dříve říkali jen technokraté-pragmatici – že vzhledem k muslimské populační explozi je naděje na arabsko-evropské soužití marná a prostředky, které jdou ze státní pokladny na sociálně-ekonomickou stabilizaci, jsou vyhazováním peněz. A osvojil si také argumenty dávno mu podsouvané levicí: většina *kolonů* je italského a španělského původu, profrancouzští Arabové jsou jen kolaboranti a nestojí za to, aby za ně byla prolévána francouzská krev.

V televizním projevu 16. září 1959 slíbil de Gaulle Alžírčanům, že bude-li po čtyři léta udržen mír – chápaný jako „ne více než 200 obětí teroru měsíčně“ –, budou si moci zvolit mezi třemi možnostmi sebeurčení: (a) „odtržením, tím co jistí lidé považují za nezávislost“, (b) asimilací (*francisation*) „s úplnou rovností v právech“, (c) samosprávou („vládou Alžírčanů pro Alžírčany“) s těsnými svazky s Francií.¹⁴² Od června 1960 také probíhala tajná jednání s *FLN*, jejíž vedení nyní vystupovalo pod jménem Prozatímní vlády Alžírské republiky (*GPLA*). V referendu, které se konalo 8. ledna 1961, vyslovilo 56 % Francouzů s myšlenkou sebeurčení souhlas.

¹³⁹ NSC považovala americký postoj za velmi nešťastný, ale Eisenhower se držel stejného hlediska jako za suezské krize. Obecně sice uznával, že „NATO je důležitější než Alžírsko“, ale postavil nad to zásadu, že „je v americkém národním zájmu, abychom nebyli označováni za jednu z koloniálních mocností“. (*FRUS 1958–1960*, sv. 7, str. 81–235 passim.)

¹⁴⁰ Hargreaves, *cit. dílo*, str. 181–182.

¹⁴¹ Lacouture, *cit. dílo*, sv. 3, str. 41ff.

¹⁴² Lacouture, *op. cit.*, sv. 3, str. 49–78.

Zastánci „francouzského Alžírka“ (Massu, Pierre Lagailarde, Joseph Ortiz, aj.) zatím již označovali de Gaullov postup za zradu. K první velké konfrontaci mezi nimi a prezidentem došlo v lednu 1960, poté, co byl zbaven velení expedičního sboru generál Maurice Challe, o němž se obecně soudilo, že dobře plní úkol pacifikace. Střelba policie do davu *kolonů*, rozhořčených zvěrstvy, která páchali teroristé, vznítla nahromaděné frustrace. Město Alžír prožilo „týden barikád“, de Gaullova odpověď však zněla: „Nebudu kapitulovat, před vzpourou neustoupím!“¹⁴³

Výsledky referenda o sebeurčení byly pro prezidenta rozhodující: „Metropole je pro vyjednávání,“ konstatoval. Dodával, že tak bude možno využít umírněnosti Burgiby a Abbáse, opozice proti *FLN* mezi Alžírčany (Messalí Hádž) a také čelit rychlému sblížení *GPLA* s Moskvou. A především, jak řekl na rozhodující schůzi vlády 29. března, „nemáme již stejný zájem jako dříve, abychom ‚kolonizovali‘. Průmyslová éra všechno změnila. Naše síla je uvnitř (vlastní země)“.¹⁴⁴

Blok *kolonů* a nespokojených důstojníků, informovaný o tom, že Pompidou již domluvil s *FLN* oficiální jednání, vstoupil do druhé, tentokrát již rozhodující konfrontace. V čele šli generálové Challe, Jouhaud a Zeller, za nimi stál Salan. V noci na 22. dubna 1961 obsadil na Challeův pokyn vládní budovy v Alžíru výsadkový pluk cizinecké legie a během dne se k němu připojilo devět dalších. Mezi obyčejnými vojáky sloužícími v Alžírsku však byla stejná nálada jako v mateřské zemi a také většina jejich velitelů si to dobře uvědomovala. Vzpoura se rychle zhroutila, Challe a Zeller se vzdali v noci z 25. na 26. dubna, Salan a Jouhaud se uchýlili do podzemí. De Gaulle, rozněhvaný do krajnosti nad důstojnickou neposlušností jeho nejvyšší vůli, odhodil zbývající skrupule.

Během dlouhých jednání s představiteli *GPLA*, jejichž centrem byly lázně Évian na březích Ženevského jezera, se očekávalo, že prezidenta zabrzdí objevení rozsáhlých ložisek ropy a plynu v saharských částech Alžírka, ale nestalo se tak. „Ustoupil doslova v každém bodu, na nichž původně trval: zastavení palby před (politickým) urovnáním ... neuznání *GPLA* jako jediného jednacího partnera, čtyři léta ‚míru‘ před ‚sebeurčením‘, suverenita nad Saharou ... dvojí občanství pro evropské useláky.“¹⁴⁵ I francouzští vyjednávači, ministři Joxe a Buron, se hrozili důsledků „výprodeje“, ale „imperální prezident“ všechny námitky ignoroval.

Dne 18. března 1962 podepsal Joxe se zplnomocněncem *GPLA* Belkassemem Krímém v Évianu dohody, které mj. stanovily: (a) Alžírsko se stane zcela nezávislým státem a evropské useláky, pokud budou chtít zůstat, musí během tří let přijmout alžírské státní občanství a podrobit se novým zákonům; (b) francouzská vojska do tří let odejdou, Francie si jen pronajme námořní základny v Mars-al-Kabíru na 15 let; (c) francouzským ropným společností zůstanou jejich koncese a s tím spojené výhody (jen) na šest let.

Vůdce *FLN* Ahmed Ben Bella, který se v září vrátil do Alžíru jako prezident, dal hned najevo své záměry – éviánské dohody musí být revidovány, všechna půda Evropanů musí být kolektivizována. A tak se i stalo.

Alžírskému vývoji tleskal celý svět, ať již jako triumfu dekolonizace či francouzského pragmatismu. Zastavíme se jen u toho, co bylo pro další vývoj nejpodstatnější:

¹⁴³ De Gaulle, *Mémoires d'espoir*, sv. 1, str. 83–85; Lacouture, *cit. dílo*, sv. 3, str. 79–105.

¹⁴⁴ Lacouture, *cit. dílo*, sv. 3, str. 142–174.

¹⁴⁵ Larkin, *cit. dílo*, str. 277. Cf. i De Gaulle, *Mémoires d'espoir*, sv. 1, str. 121–129; Lacouture, *cit. dílo*, sv. 3, str. 174–283.

(1) Prakticky zbyla již jen ona alternativa, kterou dali po válce Evropanům militantní Arabové – „buď si sbalíte kufry, nebo vám zbude jen rakev“. Teroristické akce francouzských extrémistů (Organizace tajné armády, *OAS*) posloužily jako vhodná záminka, aby se zapomělo na hlavní. Po éviánských dohodách následovala vlna muslimského teroru. Jen během prvních měsíců bylo v oranském departmentu povražděno 6000 Evropanů a pod dojmem toho do roka emigrovalo 85 % evropských useláků; zbytek pak následoval. Pro většinu z nich to znamenalo opravdu jen kufry po desetiletích tvrdé práce.

(2) Historikové alžírské války nám říkají, že na rozdíl od *Viet Minhu* prohrály oddíly *FLN* každé významnější střetnutí, zato však v teroristické taktice se vietnamskému vzoru vyrovnaly. A ty z Alžírčanů, kteří se neobrátili k Francouzům včas zády, čekala s „vítězstvím revoluce“ krutá msta. O osudu desetitisíců arabsko-berberských dobrovolníků, kteří sloužili ve francouzské armádě (*harkis*), čteme: „Armádní veteráni si museli vykopat vlastní hroby, před zabitím polykat (francouzská) vyznamenání; byli upalováni zaživa, kastrováni nebo zemřeli, vlečeni nákladními auty.“¹⁴⁶

(3) Éviánské „odepsání“ mělo celosvětové důsledky. Alžírská lekce byla dalším varováním pro všechny Arabové, kteří kdy toužili po dorozumění: na solidaritu „mocných bílých“ se nelze spoléhat, je lepší se extrémistům nedostat do cesty. A specifickou lekcí dostala i tleskající washingtonská elita. Ve Vietnamu velká většina prostých lidí jistě toužila po míru. Ale nepomohly statisíce vojáků ani plány „vietnamizace“ války, které vycházely z předpokladu, že se podaří získat tuto mlčící většinu; strach ze msty vážil více.

(4) Plně se uplatnila známá pravda, že západní krajní levici „krvácí srdce“ jen nad svými, vůči protivníkům je krvelačná. Zřetelně to naznačil v manifestu na podporu *FLN* Jean-Paul Sartre, když zaštitil Fannonovu tezi: „Zabít Evropana je jako zabít dvě mouchy jednou ranou. Zničíš utiskovatele a osvobodíš utiskovaného, zůstane jen mrtvola a svobodný člověk.“¹⁴⁷

U konzervativců zase dominovalo úzké sobectví, vděk a solidarita u nich neměly místo. Zatímco u Eisenhowera vždy hrálo úlohu povědomí vojenské cti, de Gaulle měl jistě stejné citění ve svých nejlepších letech, ale jako sedmdesátník na ně zcela zapomněl. Zoufalství profrancouzských muslimů jím nepohnulo. Když na něj poslanec, jemuž teroristé zabili tři náct příbuzných, apeloval „trpíme“, odpověděl již v roce 1960: „Tak trpíte.“ Stejně jím nepohnuly ani slzy jediné muslimky v jeho vládě, státní podtajemnice Nafisy Sid Cary. A odhodil také jako opotřebovaného ministerského předsedu Debrého, ve francouzských očích „viníka Évianu“. Neboli, jestliže se o Debrém předtím říkalo, že slouží jako Jan Zlatoústý, nyní mu de Gaulle přiřkl roli sv. Šebestiána.

(5) Zvláštním druhem „obětí Évianu“ se stali ti z Arabů žijících ve Francii, kteří chtěli jen normální podmínky pro poctivou práci. Přes veškerý verbální liberalismus se mnoha z nich toho nedostalo; i jako celek zůstali občany druhého řádu, vystavenými otevřenému či tichému ostrakismu.

¹⁴⁶ A. Horne, *A Savage War of Peace: Algeria 1954–1962*, London 1977, str. 537. Podle pozdějších odhadů se z celkového počtu 210 000 *harkis* jen 60 000 zachránilo úfěkem do Francie, téměř všichni ostatní byli vyvražďeni. (Lacouture, *cit. dílo*, sv. 3, str. 260.)

¹⁴⁷ M. Walzer, „Can There Be a Decent Left?“, *Dissent Magazine*, Spring 2002, www.dissentmagazine.org.

10. DESTABILIZACE ČERNÉ AFRIKY – BRITSKÝ ÚHEL

Západoevropské „staré koloniální mocnosti“ měly dlouho v podsaharské Africe obdobnou výhodu jako v Asii – mohly udržovat kontrolu jen nepatrným počtem vojáků. Například ve čtyřech velkých britských koloniích v západní Africe s 30 miliony obyvatel postačilo 8000 mužů „pohraničních sil“. Tomu i odpovídala celková optimistická koncepce, lišící se jen v detailech. Francouzi spoléhali na asimilaci vznikajících domorodých elit (*politique d'association*), Britové věřili v účinnost systému nepřímé vlády, jak jej uplatňovali v asijských državách. Ti i oni neměli valného zájmu, aby se tyto elity příliš rozšiřovaly, ohrozily rámeček levné a klidné správy. Odhaduje se, že v roce 1938 nebylo mezi 165 miliony domorodých obyvatel podsaharské Afriky více než 11 000 středoškolských studentů; a i v nejvyspělejších částech – Jihoafrické unii, na Zlatém pobřeží (Ghana) a v Sierra Leone – nepřesáhla tato skupina ve statistikách jedno promile.¹⁴⁸

Druhá světová válka situaci hodně změnila. (a) Kromě 210 000 bílých z Jihoafrické unie sloužilo v britských bojových a pomocných jednotkách i 375 000 Afričanů, ve francouzských 160 000. (b) Protože byly přefaty důležité komunikační a obchodní spoje, vznikl nedostatek zboží. To spolu se zvýšenými požadavky metropolí na dodávky surovin vedlo i k tíživým změnám ekonomické politiky, srovnatelným s příkazním systémem (kontrola všeho druhu, nucená kultivace plodin při nadiktovaných nízkých nákupních cenách, víceméně násilná mobilizace pracovní síly atd.). Zároveň se však i zrychlil ekonomický rozvoj, zejména v průmyslu. Jihoafrická unie se stala „průmyslovým gigantem kontinentu“¹⁴⁹ s hrubou výrobou v hodnotě miliardy dolarů (1945), ale i v Jižní Rhodesii se objem produkce více než ztrojnásobil.

Od závěrečné fáze války se vytvářely i další, především politické předpoklady pro poválečnou dekolonizaci. Ve francouzském případě vznikly silné vazby mezi levicovými stranami a odbory metropole na jedné straně a africkými politickými organizacemi na straně druhé; a jak víme, v rámci zásady asimilace dostali Afričané i zastoupení v pařížském parlamentu. Ve Westminsteru si tehdy nechtěli „zvat do parlamentu černochoy“, spoléhali na systém „guvernér – výkonná rada – zákonodárna rada“ s postupným zvyšováním zastoupení domorodého obyvatelstva. Značnou roli však v britském případě hrála iniciativa „osvícené byrokracie“, navazující na dlouhodobou aktivitu misionářů (především skotské protestantské církve) a tradici fabiánského socialismu.

Labouristická vláda zápasila se šterlingovým dluhem (jen vůči zemím impéria dosáhl v roce 1945 částky 3650 milionů liber) a dalšími těžkostmi poválečné obnovy, ale přitom Bevin a ostatní měli „nejlepší úmysly“, věřili v nové konstruktivní poslání impéria, „přirozenou harmonii zájmů britských dělníků a koloniálních poddaných“. Zejména ministerstvo kolonií bylo baštou fabiánů. Měnil se i pohled na Britské společenství (*Commonwealth*). Dlouho se na ně pohlíželo jako na spojení „bílých vlád, lidí společné kultury, jazyka a rasy“, a ještě udělení dominiálního statutu Indii a Pákistánu (1947) bylo mnohými vnímáno s roz-

¹⁴⁸ Na britských a amerických univerzitách vystudovalo několik set Afričanů (hlavně práva, teologii a medicínu); mezi nimi byli i budoucí prezidenti Nkrumah (Ghana) a Azikiwe (Nigérie). Ve francouzském případě to bylo mnohem horší – ne více než tucet absolventů (mezi nimi Léopold Senghor). (Cf. J. Reader, *Africa. A Biography of the Continent*, London 1997, str. 663–667.)

¹⁴⁹ Tamtéž, str. 676.

paky. V roce 1948 však ve Whitehallu oficiálně přijali, že cílem britské politiky je „vést koloniální území k odpovědné samosprávě v rámci Společenství“.¹⁵⁰ Do popředí zájmu se tak dostala sociálně-ekonomicky nejvyspělejší západoafrická Ghana s početnou vrstvou černých farmářů orientovaných na světový trh (kakao) a již s relativně rozvinutým školským a zdravotnickým systémem. S cílem rychleji rozvíjet samosprávné orgány bylo ústavou z roku 1946 podstatně zvýšeno zastoupení Afričanů v Zákonodárné radě a její pravomoci byly značně rozšířeny.

Zároveň se však objevila i výstražná znamení do budoucna. Na počátku roku 1948 vyústil incident v Akře, kde policie střílela do davu vzbouřených demobilizovaných černých vojáků, v nepokoje ve čtyřech městech, provázené drancováním. A i když ve srovnání s Madagaskarem nastalo rychlé uklidnění, nad fabiánským projektem vyvstal velký otazník v osobě radikálního generálního tajemníka původně umírněné strany Spojeného konventu Zlatého pobřeží (*UGCC*), Kwame Nkrumaha. V souvislosti s jeho jménem narážíme také na širší problém afrických elit.

Necháme stranou odcházející generaci tradičních vůdců, myslících pouze v kategoriích svého kmene a v zásadě spokojených se systémem nepřímé vlády, dávajícím jim pocit ochrany a stability. Kmenové rozdělení mělo v africké politice hrát všude přední, často rozhodující úlohu, ale nyní se především stávalo nástrojem manipulace skupin se zhruba stejnými cíli, jaké měla inteligence a *lumpen-intelligence* „bílého světa“; tedy skupin, pro něž potřeba ochrany a stability byla nahrazena zájmy hodně odlišnými. Můžeme je rozdělit na „mladé“ a „staré“.

(1) S psychologii „mladých“, kteří s poválečnou destabilizací „vyrostli všude jako houby po dešti“, nás seznamuje v hořkém autobiografickém románu nigerijská spisovatelka Buchi Emecheta. Byli to političtí podnikavci, kteří spekulovali, že s nezávislostí Indie přijde brzy řada i na ně, „volná místa ... a spousta peněz“. A nejlepší cestou, jak se k nim dostat, bylo „jít do Anglie, rychle získat právnícký diplom a pak se vrátit domů a vládnout“, dostat se k „honosným funkcím“, „dlouhým nablýskaným americkým vozům“, a také se zbavit „negramotných manželek a opatřit si nové se vzděláním.“¹⁵¹

(2) U starší generace „skutečných vůdců“ šlo o něco jiného. Nkrumah, nigerijský Benjamin Azikiwe, Hastings Banda z Naska (Tanganika) i keňský Jomo Kenyatta měli od 30. let čilé kontakty s komunisty a osvojili si jejich ideologická schémata i argumentační arzenál. Bylo by však mylné je ztotožňovat jak s komunisty, tak s novými arivisty s jejich horizontem „nablýskaných amerických vozů“. Asi nejpřesněji je charakterizuje termín „populističtí nacionalisté“;¹⁵² hlásali v nepatrných odstínech černý panafrikanismus a zároveň byli dost chytří, aby se nezříkali západní blahověle. Nejprůbojnějším a nejuznávanějším z nich byl právě Nkrumah, který v roce 1951, po oslňujícím volebním vítězství jím reorganizované strany (nyní nazvané Stranou lidového konventu, *CPP*), šel z vězení přímo do úřadu předsedy vlády *de facto*.

Když byli labouristé ve Whitehallu vystřídáni konzervativci, dědici imperiální tradice, nastal v britské africké politice jistý posun. Méně se myslelo na rozšiřování zákonodárných

¹⁵⁰ Hargreaves, *cit. dílo*, str. 104–117, 137–140. Podrobně M. Meredith, *The First Dance of Freedom*, London 1984.

¹⁵¹ Buchi Emecheta, *Second-class citizen*, London-Fontana Paperbacks 1990, str. 87.

¹⁵² Hargreaves, *cit. dílo*, str. 122–131.

rad o zástupce Afričanů a více na zájmy bílých usedlíků, ale v zásadě se kurz na dekolonizaci nezměnil. Nejvýznamněji, 6. března 1957 se Ghana stala nezávislým státem v rámci Britského společenství, což Nkrumah označil za moment obratu v historii kontinentu a Afričané s ním ochotně souhlasili.

Fenomén „mau-mau“

Permanentní tragédie podsaharské Afriky je hořkou školou pro ty z historiků, kteří sympatizovali s dekolonizací upřímně, nikoliv z „věrnosti principům“. V Burundi a Rwandě byl po „osvobození“ v sérii kmenových masakrů (Tutsi kontra Tutsu) povražděn nejméně milion lidí a pouze „šťastnější“ z nich kulkou, ostatním byly uřezány hlavy a údy;¹⁵³ v Súdánu zahynuly během jedné generace dva miliony atd. Musíme si tedy nevyhnutelně položit otázku, zda nezávislost skutečně urychlila vývoj k odpovědné státnosti. S téměř groteskní aplikací marxistického pojmu „národně-osvobozenecké hnutí“ (nešlo o národy v pravém smyslu toho slova ani o skutečné osvobození) se zavíraly oči nad mnohým. Především právě nad skutečností, že jistý sociálně-ekonomický pokrok ani společný pocit „nespravedlnosti“ a tomu odpovídající rétorika nemohly vyvážit slabost sociálně-ekonomických a kulturně-civilizačních sil, které „v bílém světě“ působily po staletí; konkrétněji, že sociální psychologie i sama struktura společnosti zůstaly ještě kmenové.

Všechno to vyžaduje podrobnější výklad, zatím jen použijeme opatrná slova specialisty na problematiku dekolonizace: „Staromódní historikové jako já, kteří jsme se dívali na úspěchy afrického nacionalismu 50. let se sympatií i euforií“, jsme byli „nešťestími“ od 60. let nuceni přijmout „kritičtější pohled“.¹⁵⁴ Jinými slovy, historický spor „mimo tribuny majitelů pravdy“ by měl být veden asi jen o míře viny – kolik jí nese vývojové opoždění, kolik krutost a chamtivost „starého kolonialismu“, kořistné následné sobectví bílých i černých elit, a kolik cynismus komunistických mocností a jejich souběžců. První vhléd nabízí keňský případ.

Obecná fakta o Keni po roce 1945 říkají, že (a) velká část půdy byla v rukou 50 000 bílých farmářů a pro 400 nejbohatších pracovalo asi 200 000 Afričanů; (b) ve městech ekonomicky dominovala kompradorská buržoazie složená hlavně z přistěhovalců indického subkontinentu; (c) černošská většina měla své první organizace od 20. let, ale teprve v roce 1944 byl její zástupce povolán do guvernérovy rady; (d) ministerstvo kolonií chtělo pro východní Afriku (Tanganika, Uganda, Keňa) vytvořit společné východoafrické „zákonodárné shromáždění“, v němž by byly zastoupeny tři složky – bílí usedlíci, asijsí přistěhovalci a Afričané, což posledně jmenovaní chápali jako „veto na budoucnost“.¹⁵⁵

Hlavní kontroverze vznikla kolem otázky pozemkového vlastnictví. Podle výkladu Keňské africké unie (KAU), reprezentující hlavně nejsilnější etnikum Kukuju, jakož i podle bílé levice bylo zabírání půdy kolonisty čirou loupeží. Naopak podle těch, jejichž sympatie byly na straně bílých osadníků, byla půda koupena od loveckého etnika Masajů, které vymíralo v epi-

demiích a válkách s mnohem početnějšími pasteveckými Kukuji. V pozadí zatím problémy jen rostly. Kukuje se usazovali na neobdělané půdě velkých bílých farem (*squatters*) a jako celek se střetávali s britskými úřady kvůli nařízením obecně považovaným za civilizačně nezbytná (školní docházka, zákaz mnohoženství a obřizky dívek, vypalování lesů a nošení zbraní).

Vznikalo však i specifické napětí, související s důsledky války. Britové mobilizovali desettisíce Kukuju do vojenských a pracovních oddílů pro etiopské a potom hlavně barmské bojiště. A když se vysloužilci vraceli do již přelidněného Nairobi a jeho okolí, nebyla tam pro ně práce. Většina Kukuju viděla záchranu v KAU, a zejména v jejím vůdci Jomo Kenyattovi, jemuž připisovali i nadpřirozené vlastnosti. Skutečnou rozbuškou se však stali vykořenění, kteří se uchýlili do hor a vytvářeli ozbrojené skupiny podle malajského či barmského vzoru. Jejich ideologii vyjadřovala pozměněná tradiční kmenová přísaha:

Když mi řeknou, abych přinesl hlavu Evropana, udělám to, nebo jinak tato přísaha zabije mne i mou rodinu... Jestliže někdo bude okrádat Evropana, neřeknu nic, nebo jinak tato přísaha zabije mne i mou rodinu... Když pošlu své děti do vládních škol, tato přísaha zabije mne i mou rodinu... Atd.¹⁵⁶

Z horských úkrytů se přísaha šířila dolů, mezi marginalizovanou generaci. Vzniklo hnutí, efektivně využívající praktik pochycených v Asii, k nimž se svérázným způsobem přidávaly zvěsti o „nových vítězstvích“ v Číně, Koreji a Vietnamu.¹⁵⁷ Ozbrojení bílí farmáři a jejich rodiny se stávali terčem jen zřídka. Zato tím častěji byli obětmi rituálů msty – vypalování usedlostí, ale i rozsekávání na kusy mačetami (*pangas*) – „vlastní lidé“, kteří se zdráhali je poslouchat. Příklad nakonec alespoň naoko složilo snad 90 % kukujských mužů, kolem milionu lidí. V zákulisí stejně jako v KAU rozněcovali neklid komunisté, ať již vyslaní Moskvou či z indické minority. Pomáhali organizovat pašování zbraní ze sousedních zemí a asi to byli i oni, kdo poradili dát hnutí jméno „mau mau“, o němž se odborníci dodnes nemohou dohodnout, co vlastně znamenalo.

Po dvouletém váhání se Londýna zmocnila panika. V Keni byl vyhlášen výjimečný stav (21. října 1952) a na jeho základě dal guvernér Baring zatknout Kenyattu a další vůdce KAU. Pacifikace byla zpočátku svěřena bílým osadníkům a malým oddílům, avšak malajské zkušenosti byly rychle uplatněny i na britské straně. Kromě nasazení pravidelných jednotek, a dokonce letectva byly organizovány speciální policejní síly a využito jak kmenů, které nenáviděly Kukuje, tak i samých Kukuju, kteří nenáviděli teroristy. V roce 1953 již čítala kukujská protiteroristická domobrana 10 000 lidí, téměř tolik, kolik bylo válečníků „mau mau“, ukrytých v lesích. V roce 1954 byl obnoven klid v Nairobi, mezi „válečníky v lesích“ propukly rozbroje, a když byl v říjnu 1956 chycen hlavní vůdce „mau mau“, Dedan Kimathi, povstání uhaslo.

Z našeho hlediska byly pro vývoj nejdůležitější tyto skutečnosti:

(a) Kenyatta, před válkou vyškolený *Kominternou* v Moskvě, zaujímal k povstání příznačné stanovisko: odsuzoval britskou koloniální vládu mnohem jednoznačněji než ukrutnosti

¹⁵³ Cf. např. A. des Forges, *Leave None to Tell the Story*, (Human Rights Watch), New York 1999; Sharyar M. Khan, *The Shallow Graves of Rwanda*, London 2000; A. Klinghoffer, *The International Dimensions of Genocide in Rwanda*, London 1998.

¹⁵⁴ Hargreaves, *cit. dílo*, str. 266.

¹⁵⁵ Podrobně viz A. M. MacPhee, *Kenya*, London 1968, str. 71ff.

¹⁵⁶ R. Ruark, *Something of Value*, London-Corgi Books 1977, zvl. str. 280. Cf. i (General Sir) William Jackson, *Withdrawal from Empire: A Military View*, London 1986.

¹⁵⁷ Symptomatically, vůdcové band si dávali takto inspirovaná jména a tituly – například Waruhiu Itote se nazýval „generál Čína“, jiný vystupoval jako „generál Korea“; a jeden z nich, Kaleba, se i prohlásil „polním maršálem“.

„mau mau“. Úřady snad mohly zvolit jeho tichou izolaci, místo toho však konaly okázaly pětiměsíční proces, který se stal pro obviněného a jeho pět spolupracovníků, jimž asistovala plejáda advokátů z řady zemí, skvělou příležitostí k agitaci. „Bojujeme zde za práva afrického lidu, za to, aby Afričané našli své (oprávněné) místo mezi národy,“ řekl Kenyatta.¹⁵⁸ Obžaloba nedokázala prokázat, že obvinění byli organizátory povstání, a naopak se jako oprávněná jeví hlavní Kenyattova teze – před soud byli postaveni právě lidé, kteří mohli hnutí „mau mau“ nejlépe zastavit. Přesto soudcové vynesli rozsudky dlouhodobého vězení.

(b) Reakce britské levice odpovídala známému modelu. Nepobouřila ji zvěrstva „mau mau“, pouze represe – izolace asi 60 000–80 000 Kukulů v internačních táborech, krutosti, které zde a ve vězeních páchali strážcové.

(c) Z keňské malé války však vzešlo oboustranné poučení, které se projevilo v realističtějších postojích. Pro Kenyattu a i jiné africké vůdce byla divokost „mau mau“ výstrahou, aby při uplatňování svých cílů raději volili nenásilné metody a přijímali kompromisy. Britští konzervativci se zase rychleji zbavovali tradičních stereotypů; konkrétně, pro Macmillanovu vládu to byla silná pobídka k modernizaci („dekolonizaci“) afrického impéria.

„Bouřlivý rok 1960“

Po Suez bylo hlavním záměrem ve Whitehallu spořit na zámořských obranných výdajích, držet jen strategické opěrné body (Malta, Kypr, Aden, Singapur, Hongkong); a v tomto rámci také – dříve než k tomu došla vláda páté republiky, a také jinak než ona – zde přezkoumávali i „hospodářskou cenu impéria“. (a) Obecně přijali, že nejen z prestižních, ale i ekonomických důvodů musí být zachování imperiálních svazků dána přednost před přímou účastí v ekonomické integraci západní Evropy. (b) Definitivně seznali, že dosavadní technika uplatňovaná v afrických koloniích, tj. postupné rozšiřování reprezentace domácího obyvatelstva v zákonodárných a výkonných radách, je bezperspektivní, vyvolává jen podráždění v zemích Britského společenství a je i příliš nákladná.

Jestliže principy „postupné integrace domorodých elit“ do správního systému, „přípravy ke státnosti“, byly dříve realizovány příliš opatrně, nyní se v Londýně chytily principu přesně opačného, „nezávislost co nejrychleji“. Macmillan ilustruje tento obrat slovy jednoho z guvernérů: Budeme-li ještě 15–20 let čekat na to, až se nejschopnější naučí vládnout, pak budou všichni rebelovat a my je budeme muset vsazovat do vězení, kde se naučí jen nenávisť a pomstychtivost. „Budou to nikoliv plodná, ale promarněná léta; a tak říkám, dejme jim nezávislost hned.“¹⁵⁹ Ghana se jevila jako dobrý model. Konzervativní vláda se spoléhala, že Nkrumah, zvolený v roce 1960 prezidentem, se sice bude přizpůsobovat levým větrům, ale převládne jeho praktický zájem politika. „S parlamentem a soudnictvím, kde soudcové zasedali v bílých napudrovaných parukách“, pokládala Ghanu za „vzorný příklad“, kde „britská tradice postupné výchovy k samosprávě“ najde plodné uplatnění.¹⁶⁰

¹⁵⁸ MacPhee, *cit. dílo*, str. 125–129.

¹⁵⁹ H. Macmillan, *Pointing the Way, 1959–1961*, London 1972, str. 118–119. Podrobněji viz Hargreaves, *cit. dílo*, str. 168–180.

¹⁶⁰ M. G. Kalb, *The Congo Cables. The Cold War in Africa – From Eisenhower to Kennedy*, New York 1982, str. xx.

První zkušenosti s novou britskou strategií byly rozporné, a to nejen vzhledem ke komplikacím v klíčových opěrných bodech – na Maltě, Kypru i v Adenu¹⁶¹. V afrických državách se již objevily všechny symptomy strastí spojených s dekolonizací. V Nigérii, kde bylo vyhlášení nezávislosti stanoveno na 1. října 1960, získala ve volbách každá ze tří regionálních politických stran na „svém území“ (tj. s vlastním kmenovým zázemím) naprostou většinu, a rozpad byl od počátku akutní hrozbou. Ještě vážnější byl tento problém v případě umělé federace dvou Rhodesií a Naska, vytvořené v roce 1953. V celé federaci dominoval mezi černošským obyvatelstvem militantní Africký národní kongres, požadující rozdělení a nezávislost všech tří pod jeho vládou, bez účasti bílých osadníků; a v roce 1960 musely britské úřady všude zavést výjimečný stav a hromadně zatýkat. Nejhůře – v Jihoafrické unii, kde ekonomický rozvoj byl nejrychlejší a nejvíce se přiblížil ideálu modernizace, se pro Britské impérium otevřela hluboká politická rána.

Počátkem byly události v Sharpeville, jedné z aglomerací, kde se soustřeďovala černá chudina (včetně mas, které přicházely za lepší existencí ze sousedních zemí). Při útoku davu na policejní stanici zde bylo 21. března 1960 zabito 67 a zraněno 180 Afričanů. Krveprolití a po něm následující tvrdá reakce úřadů – výjimečný stav, zákaz černošských organizací – se stala pro Macmillanovu vládu pohromou ve dvojnásobném smyslu: (a) Hrozila krize Britského společenství, protože staří i noví členové (Kanada, Indie, Ghana atd.) požadovali úplný rozchod s režimem *apartheidu*. (b) V Labour Party se při hledání náhradního tématu za vyčichlá třídní hesla chopili nezávislosti Afriky a boje proti *apartheidu*. A jak již bylo patrné od povstání „mau mau“, identifikovali se s levě-liberálním táborem a jeho vlivným tiskem.

Bezprostředně se však pozornost světa soustředila na krizi v Belgickém Kongu.

11. EXPLOZE V KONGU

Události v Belgickém Kongu měly mimořádný historický význam nejen proto, že včlenily černou Afriku do širšího obrazu studené války, ale že se v nich i v drastické podobě promítla tragédie nezávislosti.

Obří kolonie v centru kontinentu měla přírodní bohatství, jakému se těšilo jen málo zemí světa. Koncem 50. let byl její podíl na světové produkci cínu 6,5 %, mědi 9 %, kobaltu 49 % a průmyslových diamantů 69 %. A jen během prvního poválečného desetiletí vzrostl objem průmyslové výroby na trojnásobek, elektrické energie na čtyřnásobek, export (kde významný podíl

¹⁶¹ Na Maltě byla v roce 1959 pro neshody s místními politickými stranami o úsporách zavedena „přímá vláda“. V září 1964 Londýn ale potvrdil svůj ústup uznáním nezávislosti ostrova.

Na Kypru, pronajatém od Turků v roce 1879 a oficiálně anektovaném v roce 1914, si řecká většina obyvatelstva přála *enosis*, tj. připojení k mateřské zemi. „Malá válka“ od roku 1955, kdy Londýn poslal do vyhnanství vůdce Řeků, arcibiskupa Makaria, byla ukončena až anglo-řecko-tureckým kompromisem, sjednaným v Curychu (1959) a znamenajícím faktické rozdělení ostrova na řeckou a tureckou část. V roce 1960 se Kypr stal nezávislým státem v rámci Společenství a Britové si zde mohli podržet vojenské základny.

V Adenu (ovládnutém již v roce 1839) byli Britové konfrontováni se silným „násirovským virem“ mezi arabským obyvatelstvem. Rozhodující byla revoluce v sousedním Jemenu (1962) a jeho připojení k SAR. Protitahem Macmillanovy vlády bylo spojení Adenu se sousedními, tradičně probritskými emiráty do „Jihoarabské federace“, ale Aden zůstal akutním ohniskem neklidu.

měly i palmový olej, bavlna a káva) na čtyřnásobek. Zejména v tzv. „důlních provinciích“ Katanze a Kasaji již existovala moderní průmyslová základna. Konžská města dostala novou tvář – výškové stavby, klimatizované hotely a bary atd. Historie, zejména v osobě krále Leopolda, nabízí krajně nelichotivý obraz koloniální praxe, a evropská levice se stále hněvala na „nesvatou alianci“ belgické správy, katolické církve a důlních společností. Objektivnější komentáře však zdůrazňovaly i jiné skutečnosti: bílý aparát sice pracoval v tradičním paternalistickém stylu, Kongo se však stalo „nejvyvinutější africkou kolonií“, kde se klid snoubil s „vysokou efektivitou“.¹⁶² Misionáři zde vybudovali poměrně rozsáhlou síť lékařských zařízení i základních škol, které navštěvovalo 10 % dětí ve srovnání se 7 % v oficiálně nejvyspělejší Ghaně či 6 % v Indii.

Přes mnohé nepochybné i domnělé křivdy kolonialismu existovaly tedy i zde všechny racionální důvody pro postupný „civilizovaný rozvod“, již i proto, že mezi kmeny panovala silná tradiční animozita a animističtí šamani ji jen živili. Rozhodovalo však něco jiného. Ačkoliv pouze 16 Konžanů mělo dokončené vysokoškolské vzdělání, byly ambice těch, kdož se považovali za elitu (tzv. *évolués*), snad ještě větší než jinde, a tomu odpovídala i intenzita boje o místo nahoře. Prototypem se stal třicetiletý poštovní úředník Patrice Lumumba, odsouzený v roce 1956 na rok do vězení za zcizování peněžních poukázek. Nepochybnou inteligenci, řečnický i organizační talent zúročil v prosinci 1958, kdy se stal hlavou „Konžského národního hnutí“ (*MNC*) a brzy poté mu živelné scény „osvobození lidu“ – pálení, drancování, honba na Evropany v hlavním městě Léopoldville (dnešní Kinšasa) – daly prostor, aby je plně uplatnil.

Panikou stížená bruselská vláda byla na „konferenci u kulatého stolu“ v lednu 1960 natolik zdrcena Lumumbovou rétorikou, že souhlasila s udělením nezávislosti do šesti měsíců. A tak koloniální metropole, která se předtím o „výchovu k samosprávě“ snažila minimálně, nyní ve spěchu předávala moc lidem, kteří – vyjádřeno slovy indického zplnomocněnce OSN Dajala – „náhle katapultovaní do vedoucích pozic“ zcela postrádali nezbytné kvality, schopnost „převzít tíhu odpovědnosti“.¹⁶³

Kongo se měnilo v kolbiště politicko-etnického volného stylu. V době květnových voleb již existovalo kromě 110 spíše fiktivních i 10 větších politických stran s regionálně-kmenovým zázemím, které si rozdělily 137 parlamentních křesel. Lumumba v čele nejsilnější z nich, *MNC*, se stal ministerským předsedou. A pro ty na Západě, kdož si přáli klidnou dekolonizaci, zbyla jen chabá naděje, že mu bude protiváhou letargický Joseph Kasavubu, podporovaný kmenovým svazem Bakongo a nyní jmenovaný prezidentem.

Uchazečů o ministerské posty bylo hodně, nebylo však „kompetentních, kteří by zvláště na vyšších stupních vyplnili administrativní vakuum“. A asi všichni, snad s výjimkou Josepha Adouly, mysleli jen v kategoriích moci a vlastního prospěchu. Tato pseudoelita, psal Dajal, *se nastěhovala do vil koloniálních pánů a šoféři je vozili v limuzínách; cizí vyslanectví i podnikatelé si ji předcházeli... Její ministři si udělili vysoké platy a další výhody, jejich politické strany dostaly štědré dotace a bezohlednější z nich si našli ještě další zdroje příjmů... Byli natolik zaměstnání intrikami a honbou za nejlepšími vilami a auty, že ani neměli čas přicházet do svých kanceláří.*¹⁶⁴

¹⁶² Reader, *cit. dílo*, str. 689–691. Podrobně C. Hoskyns, *The Congo since Independence*, Oxford U. P. 1965.

¹⁶³ R. Dayal, *Mission for Hammarskjöld*, Oxford U. P. 1976, str. 2.

¹⁶⁴ Dayal, *cit. dílo*, str. 4–5; Hargreaves, *cit. dílo*, str. 190–195; Reader, *cit. dílo*, str. 693–697.

Ve znamení Lumumby

Jako další z krutých žertů éry mas dnes čteme Lumumbova slova: „Ukážeme celému světu, co dokáže černý muž, když mu bude dovoleno pracovat ve svobodě. Uděláme z Konga příklad pro celou Afriku.“¹⁶⁵

Belgičané se mylně domnívali, že odborná kompetence bude stačit, aby i v nezávislém Kongu rozhodovali jejich poradci, a zrovna tak se klamali ve víře, že 25tisícová armáda (*Force publique*), vycvičená jejich důstojníky, zajistí klid. Stal se pravý opak. Čtyři dny po vyhlášení nezávislosti, 5. července 1960, se vzbouřili vojáci v táboře Léopold a od toho okamžiku se rozvinul jiný známý řetězec násilí a znásilňování, vražd a masového útěku bílého obyvatelstva. A zatímco bruselská vláda vyslala pod tlakem veřejnosti vojenské síly na záchranu svých občanů, Kasavubu a Lumumba se obrátili na OSN s žádostí o ochranu před belgickou intervencí.

OSN vyslala do Konga zplnomocněnce i vojenské jednotky z několika neutrálních (převážně afrických) zemí. Všichni hlavní představitelé – švédský generální tajemník Dag Hammarskjöld, jeho političtí zplnomocněnci v Kongu, Dajal a černý Američan Bunche (předtím prostředník mezi Izraelem a Araby), švédský velitel generál Horn – měli nejlepší úmysly. Od prvního okamžiku však zápasili se „sovětsko-pokrokovými“ intrikami a obstrukcí, a také jejich politicko-vojenská autorita sotva stačila pro Léopoldville a některá další centra. Rozhodující silou zůstaly soupeřící útvary konžské armády (*ANC*), kde se svobodníci a desátníci přes noc stali plukovníky a generály. Na ty se také začali jako na svou ochranu či nástroj orientovat jednotliví politici a kmenová příslušnost byla hlavním kritériem loajality.

Situaci ještě více komplikoval vůdce Katangy Moise Tsombe, úspěšný podnikatel, jenž se opíral o tamější kmeny, důlní společnosti i žoldnéře. Když vyhlásil odtržení Katangy a jižní Kasaje a odmítl „vměšování OSN do vnitřních záležitostí“, Hammarskjöld váhal použít vojska: nejenom jich nebylo dost a ve srovnání se zbytkem země byla Katanga oázou pořádku, ale jak řekl, byl i přesvědčen, že „nepomůžeme lidu Konga, budou-li Afričané zabíjet Afričany“. Tím, že nechtěl dát vojska OSN k dispozici Lumumbově vládě, jeho vztahy s většinou této vlády, s Lumumbou, s Moskvou i prolumumbovskými africkými státy (Ghana, Guinea) se zhoršovaly každým dnem a incidenty mezi personálem OSN a konžskou soldateskou byly na denním pořádku.

Ve Washingtonu, kde chyběli vzdělání afrikanisté, žili ve „stavu blížícím se blažené nevědomosti“.¹⁶⁶ Když se s Lumumbou za jeho návštěvy v OSN setkal Dillon, mávl nad ním rukou jako nad člověkem mentálně nevyváženým. Ale jak on, tak i ostatní v Eisenhowerově vládě se brzy měli seznámit se silou jeho charismatu. Jejich podezření o Lumumbově „komunismu“, či dokonce Dullesovo přímočaré „je to sovětský špion“ byla zjednodušená. Ministerský předseda nebyl standardním agentem Moskvy jako jeho náměstek Antoine Gizenga, a o vojenskou pomoc k Moskvě se v srpnu obrátil spíše ze vzdoru. Avšak právě jeho temperament a mesianistické přesvědčení byly nesporně hlavním elementem destabilizace: machinacemi vnášel nejen neklid do ulic Léopoldville, ale i zostřoval existující kmenové rozpory.

Lumumbova snaha zajistit si oddanost armády výpravou do Kasaje měla vyústění, které Hammarskjöld nazval „zločinem genocidy“.¹⁶⁷ Soldateska si vybila vášně vyražďováním

¹⁶⁵ Hoskyns, *cit. dílo*, str. 85–86.

¹⁶⁶ M. G. Kalb, *The Congo Cables. The Cold War in Africa – From Eisenhower to Kennedy*, New York 1982, str. xxi–xxviii, 4 passim.

¹⁶⁷ Kalb, *cit. dílo*, str. 67 passim.

kmene Balubů, což bylo i podnětem ke stejné kruté kmenové vendetě. Ač tím Lumumbovy politické akce poklesly, když se ho Kasavubu pokusil zbavit úřadu, krizi tím jen prohloubil. Ministerský předseda měl stále silnou podporu ve sněmovně, na léopoldvillských ulicích a nadto měl na své straně jednotky soustředěné ve Stanleyville (Kisangani) a zásobované sovětským leteckým mostem.

V této situaci se na konžském politickém nebi objevila nová hvězda – Joseph Désiré Mobutu, původně úředník vojenské správy a žurnalista, nyní náčelník armádního štábu. Působil dojem člověka nerozhodného a ustrašeného, a proto se i řada svědků domnívala, že mu vedla ruku CIA. Připouštěla se však i motivace strachem, že armáda v důsledku konfliktu mezi Lumumbou a Kasavubu se s konečnou platností promění v pouhou „lůzu ve zbrani“. V každém případě ve dnech, které v západním světě vnímali jako „tragikomedii“¹⁶⁸ – Lumumba a Kasavubu vydávali dekrety, jimiž se vzájemně sesazovali, a parlament je vetoval –, si Mobutu koupil výplatou mimořádného žoldu vojáky v táboře Léopold a večer 14. září ohlásil prozatímní převzetí moci ozbrojenými silami. Den nato dostal sovětský a československý diplomatický personál příkaz opustit Kongo, zatímco Lumumba musel hledat ochranu před rozvášněnými vojáky-Baluby u ghanské jednotky OSN.

Poněkud odlišný děj se odvíjel na scéně OSN. Chruščov byl příliš bolševikem, než aby viděl tragickou dimenzi afrického vývoje. Hledal jen pomstu Spojeným státům za neuskutečněný *summit* a chtěl těžit z nálad afroasijského bloku. Pod záminkou údajného selhání Hammarskjöldova žadala reorganizaci OSN tak, aby v čele stála *trojka* generálních tajemníků – jeden za komunistický blok, jeden za západní blok a jeden za třetí svět. Spěchal na podzimní zasedání Valného shromáždění, aby si mohl připsat propagandistické body: žádal okamžité osvobození všech zemí pod koloniální nadvládou. Měl jistý úspěch, protože mu nejen sekundoval jeho nový člověk na mezinárodní scéně Fidel Castro, ale i Nkrumah, na Západě považovaný za odpovědného státníka.¹⁶⁹

Obecně, v OSN se vytvořily tři tábory: (a) proamerický podporoval dvojici Kasavubu–Mobutu; (b) neutralistický v čele s Hammarskjöldem hledal třetí cestu; (c) „pokrokový“ podporoval Lumumbův tábor. Na chvíli se zdálo, že rozpory budou překlenuty vytvořením koaličního kabinetu, v němž budou zastoupeny všechny tři konžské proudy. Vyslovovali se pro to nejen všichni významní neutralisté (Hammarskjöld, Tito, Násir, Néhrú, Nkrumah atd.), ale i Washington: odcházející Eisenhower vyhověl přání zvoleného prezidenta Kennedyho, aby se Lumumba směl vrátit do vlády, když se zaváže respektovat ústavu a podporovat úsilí OSN.

Lumumba, jehož internace ve vlastní rezidenci se prakticky rovnala svobodě – jezdil v Léopoldville od baru k baru a ujišťoval, že brzy bude u moci jen on sám –, však nebyl ochoten k závazkům, ani ke kompromisu. A 27. listopadu uprchl z hlavního města „neznámo kam“.

Existuje několik verzí o posledních týdnech Lumumbova života, včetně verze „zločinné ruce CIA“.¹⁷⁰ Je jisto, že CIA i v Kongu pracovala ve stylu eisenhowerovských „tajných ope-

¹⁶⁸ Macmillan, *Pointing the Way*, str. 259ff; cf. i Kalb, *cit. dílo*, str. 60 passim.

¹⁶⁹ „Chruščovova linie získala alespoň emocionálně a dočasně velké sympatie Afroasijců. Nesmíme podcenit jeho schopnost uvést je do varu. Dr. Nkrumah, který stále kolísá mezi zdravým rozumem a emocemi, je toho příkladem,“ napsal si do deníku Macmillan. (Macmillan, *Pointing the Way*, str. 271–281; podrobně Kalb, *cit. dílo*, str. 67 passim.)

¹⁷⁰ Kalb, *cit. dílo*, str. 101 passim. Levicovou interpretací Lumumbovy politické dráhy i „zločinných rukou CIA“ viz L. de Witte, *The Assassination of Lumumba*, London 2001.

rací“, ale ve všeobecném chaosu byla její efektivita minimální. Ani ona, ani nikdo jiný také nevěděl, kam má bývalý předseda vlády vlastně namířeno, zda ke svým věrným do Stanleyville, či ke svému kmeni Batetela v Kasaji. Jisté je, že nespěchal a věnoval se po cestě agitaci, a tak byl 2. prosince i zastižen armádním komandem.

Tyto události přivedly Kongo ještě blíže k hranici rozpadu. Gizenga vyhlásil ve Stanleyville, centru Východní provincie, „Svobodnou republiku Kongo“. Výraznější se stala i „samostatnost“ Katangy: Tsombe využil stanleyvillské vzpoury a vyslal na sever své jednotky.

Lumumba se ještě jednou a naposledy stal katalyzátorem rozvratu, tentokrát svým trpkým koncem. Filmová svědeckví o tom, jak byl při zadržení ztýrán, dále zhoršila atmosféru. V OSN se pozice neutrálních států přiblížila sovětské, tj. byly ochotny přijmout Gizengovu vládu za zákonného představitele Konga. Naopak dvojice Kasavubu–Mobutu se chtěla držet zásady, že jejich země musí čelit dvěma nebezpečím, komunismu i OSN; a přes všechny domluvy a varování se rozhodla poslat Lumumbu letadlem do „bezpečné izolace“ Tsombeho Élisabethville, tedy na smrt. Při transportu byl vězeň znovu zbit eskortujícími Baluby a asi hned po přiletu, v noci ze 17. na 18. ledna 1961, umučen katanžskými vojáky v opuštěném stavení poblíž letiště. Oficiálnímu oznámení o „smrti na útěku“ samozřejmě nikdo nevěřil. Zločin byl odsouzen rezolucí OSN z 21. února, v níž byly zároveň obsaženy společné požadavky – „posílit roli OSN“, aby její síly mohly učinit přítrž svářícím se vojensko-politickým klikám a zajistily „obnovu“ (*sic*) demokratických institucí a občanských práv.¹⁷¹

Vývoj měl jediný pozitivní rys: nejhroší obavy – proměna konžské krize ve velkou konfrontaci „Západ–Východ–třetí svět“ – se nesplnily. Rozhodující byl sovětský postup. Moskva neustávala v hlučné kampani, ale tiše seznala, že v Africe „není situace ještě zralá“. Vojáci argumentovali, že udržovat nákladný a nejistý letecký most do Stanleyville je luxusem a netrpělivý Chruščov se vracel ke svým velkým prioritám. Asi jen velká čínská angažovanost v závěrečné fázi konžského dramatu jej přiměla, aby s odepsáním váhal.

Dvojice Kasavubu–Mobutu se zatím neúspěšně snažila o prosazení svých zásad – obranu jednoty ohrožené komunisty a OSN – paktem s Tsombem. Silný muž Katangy se však své „nezávislosti“ ani belgických ochránců nechtěl zřici, a tak léopoldvillský režim zůstal v obraně jednoty dále odkázán na podporu OSN. Uprostřed bojů sváděných oddíly Katangy a OSN zahynul Hammarskjöld při letecké havárii v džungli (17. září 1961). Součástí reakce, kterou to vyvolalo ve většině světa, byla i maximální angažovanost Kennedyho vlády na urovnání. Měla dva bezprostřední výsledky. (a) Vedení léopoldvillské vlády převzal Adoula, jehož program se v podstatě kryl s rezolucí z 21. února; (b) režim ve Stanleyville byl nejen izolován, ale i Tsombe si uvědomil podobné nebezpečí a ustupoval. V deklaraci vydané 21. prosince uznal zásadu jednoty Konga pod vedením prezidenta (Kasavubu), přislíbil podřídit mu katanžská vojska i respektovat rezoluce OSN a také souhlasil s příchodem jednotek OSN do Élisabethville. Avšak ani nyní „tragikomedie“ se stále se měnícími dekoracemi nekončila.

Adoula obnovil jednání s Tsombem i Gizengou, ale většina politiků i Mobutu a jeho důstojníci považovali smír se Stanleyville a Élisabethville za fikci; a totéž si tiše uvědomovali i mnozí autoritativní činitelé na Západě a také představitelé OSN v Kongu, kteří na rozdíl od řečníků na parketu Valného shromáždění dobře znali syrovou skutečnost.

¹⁷¹ Kalb, *cit. dílo*, str. 157ff.

Zdánlivě se program obnovy „jednoty a demokratických institucí“ dostal z mrtvého bodu. Především Kennedyho vláda ustoupila od své původní koncepce „široké koaliční konžské vlády“. I ona se ocitla tvář v tvář řadě mnohem akutnějších problémů (Berlín, Latinská Amerika, Indočína) a i ona musela naslouchat námitkám, které vznášeli zejména vojáci. „Ztratit Kongo“ zahráváním si s ideou koaliční vlády za účasti lumumbistů se podle nich téměř rovnalo bývalému „ztratit Čínu“. Dokonce i Kennedymu nejvíce nakloněný západní politik, Macmillan, soudil, že byl-li Eisenhower v africké politice příliš opatrný, Kennedy se svými představami o „rychlé demokratizaci“ oddává liberálním fantaziím. Ve Washingtonu uznali, že zbývá jediná, jakkoliv chabá naděje: Adoula udrží moc a dvojice Kasavubu–Mobutu se nějak přizpůsobí. Ať již s americkým požehnáním či nikoliv, Gizenga byl v Léopoldville uvězněn a zbaven imunity. A Tsombe, který se vrátil z jednání do Élisabethville (26. června 1962) s prohlášením „nic jsem nepodepsal“,¹⁷² dal podnět silám OSN, aby proti němu znovu zasáhly. Po těžkých bojích, které vyvrcholily o Vánocích 1962–1963 v samém Élisabethville, byla Katanga napovrch pacifikována a Tsombe musel odejít do exilu.

Simbové a „lidová demokracie“

Vidina konzolidace a vývoje k málem demokratickému státu však zůstávala jen vidinou, skutečný vývoj byl nadále výsměchem všem nadějím. Konžská operace OSN stála již více než půl miliardy dolarů (polovinu z toho zaplatil americký poplatník) a organizaci hrozil finanční bankrot. Takto vynucený odchod vojsk OSN (30. června 1964) i znamenal, že zmizela hlavní překážka proti anarchii.

Bezmocný Adoula zatím odstoupil a Kasavubu vybral pozoruhodnou náhradu: povolal z exilu Tsombeho, o němž předpokládal, že se vzdal separatismu a může nyní posloužit jako muž silné ruky. Bylo to velmi problematické rozhodnutí, již proto, že Tsombeho jméno vyvolávalo příliš mnoho vášní. „Silný muž“ podle očekávání zajistil klid v Katanze, ale nikoliv v severovýchodním Kongu, kde Lumumbova smrt znamenala jen jedinou změnu: zavražděný byl postaven do čela panteonu animistických bohů. Mezi desetitisíci nejobožejších, vedených do boje kmenovými čaroději, ale i elektrizovaných sovětskou a čínskou rozhlasovou propagandou, vzniklo „hnutí simbů“ (slonů).¹⁷³ Slabé a demoralizované oddíly ústřední vlády (ANC) byly proti němu téměř bezmocné, počátkem července se *simbové* zmocnili Stanleyville.

Stojíme tak před epilogem konžské krize – stanleyvillskou „lidovou republikou“ – mimořádně poučným pro pochopení snad všech základních vad iluze o rychlé dekolonizaci a i svého druhu úvodem k následujícím africkým tragédiím.

Zatímco houfy *simbů*, převážně z kmenů Batatela a Bakusu, se pod velením generála Nicolase Olengy věnovaly „osvobozování Konga“ – načas se zmocnily území zhruba se rovnajícího území Francie –, ve Stanleyville zavládl teror. V městském parku bylo zřízeno jakési mauzoleum, kde byly přinášeny „bohu Lumumbovi“ lidské oběti z řad bývalých *évolués*, tj. těch, kdož měli nějaké vzdělání nebo zaujímalí v minulosti nějaký úřad či neměli „správnou kmenovou příslušnost“. Méně významní byli zašíváni do pytlů a zaživa shazováni z mostu do

¹⁷² Kalb, *cit. dílo*, str. 258ff, zvl. str. 339–345.

¹⁷³ I v poslední konžské vesnici měl alespoň někdo tranzistorové rádio.

vodopádu za městem.¹⁷⁴ Nejdivočeji si počínali výrostci ze Svazu mládeže (*Jeunesse*) a aktivistky Svazu žen. Odhaduje se, že za oběť padlo celkem kolem 20 000 lidí.

S návratem Olengy do Stanleyville – s prvními neúspěchy¹⁷⁵ pojal obavu, že se mu *ultras* vymknou z rukou – vznikla další z malých iluzí, tentokrát o možném obratu ke spořádanějšímu typu vlády. Měla ji zajistit skupina politiků, kteří se z Léopoldville uchýlili do Brazzaville. Olenga se zbavil nejnámějších iniciátorů teroru a 5. srpna vyhlásil u „Lumumbova mauzolea“ Konžskou lidovou republiku; jejím prezidentem byl prohlášen bývalý ministr vnitra Lumumbovy a Gizengovy vlády, Christophe Gbenye, ministerským předsedou jeho kolega z Brazzaville, Gaston Sumialot.¹⁷⁶

Podobně jako Lumumbovi a Gizengovi, ani nové stanleyvillské vůdčí trojce nelze upřít inteligenci, ale byla nejen v psychologickém zjetí *simbů* a *ultras*, nýbrž i vlastního temperamentu, kdy střídala racionální rozhodnutí s impulzivními činy pod vlivem hněvu. Hlavním rysem stanleyvillské atmosféry byla nenávist vůči USA, nyní snad silnější než nenávist vůči Belgičanům. Rádio Stanleyville tlumočilo maoistické výzvy „Nenávidět Ameriku“ ještě přímočařejší než čínské vysíláčky. Nehrálo roli, že žoldnéři, kteří učinili z Olengova tažení na Léopoldville sebevražedný podnik, nebyli Američané, ale z valné většiny přišli ze zemí Britského společenství (hlavně z Jihoafrické republiky a Rhodesie). Produktem iracionality bylo i rozhodnutí vzít jako rukojmí kolem 250 Belgičanů a Američanů – diplomatů, misionářů, žen a dětí. V tiskovém orgánu Stanleyville, *Le Martyr*, hrozil Gbenye: „Uděláme si amulety ze srdcí Belgičanů a Američanů a oblékneme se do jejich kůží.“¹⁷⁷

Pokusy osvobodit rukojmí s pomocí OSN, Mezinárodního červeného kříže a Organizace africké jednoty (OAU) neměly úspěch. Za této situace přijel 8. listopadu do Washingtonu vůdčí belgický politik, bývalý generální tajemník NATO a nyní ministr zahraničí Paul-Henri Spaak, aby navrhl záchranu společnou vojenskou akcí. Ve Státním departmentu se hrozili politických důsledků, ale rozhodla Harrimanova autorita. Americká letadla dopravila na stanleyvillské letiště belgické výsadkáře, 24. listopadu se moc *simbů* ve městě zhroutil a většina rukojmích byla zachráněna.

Dozvuky byly charakteristické. „Pokrokové země“ proti americko-belgickému zásahu hněvivě protestovaly, v Káhiře černí studenti za asistence stejně smýšlejících mladých Arabů vydrancovali americké velvyslanectví a spálili knihovnu o 27 000 svazcích. Podobné akce, ovšem pod bdělejší režimní kontrolou, proběhly v celém komunistickém táboře, mj. i v Praze. V Kongu samém vrcholil chaos. Stanleyville bylo drancováno Tsombeho vojáky, na většině území severovýchodního Konga, která zůstala mimo jakoukoliv kontrolu, se zbytky *simbů* mstily další vlnou masakrů.

¹⁷⁴ Stačilo i prosté obvinění – „nosil jsi kravatu“. Proto také všichni představitelé „lidové moci“ nosili výlučně rozhalenky.

¹⁷⁵ Několik stovek žoldnéřů, které naverboval Tsombe, nebylo kvalitní vojenskou silou; ale stačili vyvolat paniku, která vládla mezi vojáky ANC. *Simbové* měli totiž své „duchovní vůdce“ v čarodějích, kteří je přesvědčili, že se jich nepřátelské kulky nedotknou. Žoldnéři se tedy mohli cítit doslova jako na střelnici.

¹⁷⁶ Protože brazzavillský tzv. Výbor národního osvobození (CNL) byl financován hlavně Číňany, vzniklo i mnoho spekulací, že Gbenye a Sumialot jsou komunisty pekingského ražení. Stejně jako v Lumumbově či Olengově případě je ale těžké u nich hledat jasnější ideologickou orientaci.

¹⁷⁷ D. Reed, *111 Days in Stanleyville*, New York 1965, str. 193. Cf. i M. P. E.: Hoyt, *Captive in the Congo*, Annapolis 2000.

Podivně se naplnil Lumumbův slib „...učiníme z Konga příklad pro celou Afriku“. Tsombe, který splnil svůj úkol „viníka našich béd“, definitivně zmizel ze scény a z malého ringu boje uvnitř pseudoelity vyšel v roce 1965 jako definitivní vítěz Mobutu. I on chytře postavil „mučedníka za panafrický socialismus“ Lumumbu na piedestal, aby mohl snadněji v nově pojmenovaném státě – Zaire – po celou další generaci (do roku 1997) vládnout v modelové roli hrůzu nahánějícího diktátora.

12. OD EISENHOWERA KE KENNEDYMU

Na konci 50. let se Spojené státy ocitly na novém rozcestí, ale Američané si to ještě neuvědomovali. Ačkoliv zejména analytici zabývající se světovou politikou ukazovali na ztrátu vitality v Bílém domě, voliči stále považovali Eisenhowera za ideálního prezidenta. Vtipkovalo se, že bude v roce 1960 zvolen potřetí, i kdyby už byl náhodou mrtvý – a část jeho aury ozářila i Republikánskou stranu. I když ve volbách do Kongresu v roce 1958 získali její demokratičtí protivníci 62 % hlasů a téměř dvoutřetinovou většinu v obou komorách, přece se zdálo, že v prezidentských volbách 1960 zvítězí republikánský kandidát, dosavadní viceprezident Richard Nixon.¹⁷⁸ Mluvila pro něj sociálně-ekonomická fakta osmi let republikánské vlády – růst GNP o více než 40 %, osobních příjmů o 48 %, 9 milionů nových domovů atd.

Pozorovatelé zaznamenali podobnost mezi volebními kampaněmi let 1952 a 1960, jen s tím rozdílem, že si strany vyměnily hesla. V roce 1952 kritizovali republikáni váhavost Trumanovy vlády v boji proti komunismu; nyní to byli demokraté, kteří těžili z eisenhowerovských prestižních porážek (*Sputnik*, aféra s U-2), aby obvinili republikány z neodpovědného podceňování hrozících nebezpečí. Charakteristická byla rétorika senátora Fulbrighta: USA klopýtají „v éře totální krize“, neschopny přes všechno bohatství držet krok s dřívější „druhořadou, nevyvinutou mocností, jejíž hrozba visí nad celým světem.“¹⁷⁹ „Americká nepřipravenost“ byla i hlavním tématem volební kampaně 43letého senátora Johna Fitzgeralda Kennedyho, který po krátkém, ale intenzivním boji získal nominaci za Demokratickou stranu.¹⁸⁰

¹⁷⁸ Je zajímavé zaznamenat sovětské rozpaky. Demokraté kandidovali dvakrát (1952 a 1956) Stevenson, muže „starých rodin a starých peněz“, který se z politického středu přesouval nalevo. Ale ačkoliv Eisenhower v roce 1956 označil duo svých protikandidátů, Stevensona a Kefauvera, za „nejtrapnější v historii Demokratické strany“, Chruščov chtěl podporovat Stevensona i v roce 1960. Uložil velyslanci Menšikovovi, aby mu položil důvěrnou otázku – „jak vám můžeme pomoci?“

¹⁷⁹ R. Crockatt, *The Fifty Years War: The United States and the Soviet Union in world politics, 1941–1991*, New York 1995, str. 131.

¹⁸⁰ Nikdy asi nebude shody v tom, nakolik se o nominaci zasloužil kandidátův otec, „ambassador“ Joseph Kennedy. Zopakujeme několik základních faktů.

(a) „Ambassador“ nashromáždil čtvrtmiliardový majetek, zpočátku pokoutními prostředky (*Bootlegging Joe*), ale potom díky nepopiratelnému podnikatelskému talentu (burzovní spekulace a bankovnictví, reality, ropa, loďarství, film). Bostonská elita, která žila ze „starých peněz“, a mohla se proto zaštiťovat protestantskou etikou, byla pohněvána. Okázaly „antiliberalismus“, irský katolicismus „ambassadora“ i zcela neprotestantský soukromý život mužů kennedyovského klanu přidávaly antipatii na síle. Joseph Kennedy však ukázal chytrost i tady. Vštěpoval svým jedenácti dětem sportovní rvasost a rodinnou solidaritu, dohlédl, aby se jim dostalo nejlepšího vzdělání – pro Johna to byl samozřejmě Harvard – a později hlavně, aby všichni pracovali na politickém vzestupu „následníka

Tvrdil, že přílišný důraz republikánů na rozpočtovou rovnováhu způsobil zaostání zejména v raketové oblasti (*missile gap*) a umožnil tím Sovětům geostrategickou ofenzivu.

Nixon s Kennedym ostře kontrastoval. Vyšel z chudých poměrů a musel se nahoru těžce probíjet; postrádal osobní šarm, chyběl mu tým poradců, ale měl již za sebou všestrannou politickou zkušenost, eisenhowerovské požehnání a byl také v osobním životě příkladným protestantem. Uvážíme-li, že Kennedy nakonec vyhrál nejtěsnějším poměrem hlasů (50,1:49,9 %, tj. získal z celkového počtu 60 milionů voličů jen o 119 000 hlasů více), zanechává největší dojem Nixonův smysl pro *fair play*. Ve volební kampani se nedotkl protikandidátova soukromí a také se vyhnul tomu, co Kennedymu předhazovali jeho soupeři v Demokratické straně – špatný zdravotní stav.¹⁸¹ A ačkoliv od něj každý očekával, že bude žádat přepočítání hlasů, Kennedyho vítězství okamžitě přijal.

U nového prezidenta uvedeme základní. Nejprve vyhrál přes zjevné handicapy – byl nejmladším, kdo byl v USA kdy zvolen do nejvyššího úřadu, a také prvním katolíkem – a pak splňoval to, co naznačil ve volební kampani. Byl nejen „mediálně přitažlivý“¹⁸² a inteligentní, ale měl i tvrdost, charisma, „vizi“. A je lhostejné, zda jeho vize postihovala světové reality jen zčásti nebo jednostranně.

V nástupním projevu Kennedy řekl:

Každým dnem vznikají nové krize, každým dnem se jejich řešení stává obtížnějším. Každým dnem, s tím, jak roste zbrojení i nepřátelská síla, se blížíme hodině maximálního nebezpečí. Cítím se povinen informovat Kongres o našich analýzách..., které ukazují, že ve všech hlavních krizových oblastech směřuje tok událostí ke krajní mezi...

Nedovolme, aby ty země, které chtějí být našimi nepřáteli ... pokoušela naše slabost...; jen budou-li naše zbraně dostatečné nade vši pochybnost, můžeme si být zcela jisti, že nebudou nikdy použity... Nikdy nevyjednávejme z pozice strachu, ale nikdy nemějme strach vyjednávat.

Slovy proroka Izajáše vyzval zbavit lidstvo „těžkých břemen ... a dát utiskovaným svobodu“. Slíbil pomáhat nuzným, „ne proto, že to slibují i komunisté..., ale protože je to správné.

trůnu“. (Podrobněji viz D. Kearns Goodwin, *The Fitzgeralds and the Kennedys: An American Saga*, New York 1987; T. C. Reeves, *A Question of Character. A Life of John F. Kennedy*, London 1991.)

(b) „Následník“ John se dostal do Kongresu hlavně díky kennedyovským milionům a zpočátku zde byl znám jen jako „mladý playboy“. Avšak již jako senátor si vypěstoval potřebný politický profil. Distancoval se od levých liberálů, ale i od otce si tiše udržoval odstup.

(c) O nominačním sjezdu 1960 v Los Angeles si nejsme jisti, nakolik opět působila „síla dolaru“ – „jsou to naše peníze a můžeme s nimi nakládat, jak se nám zlíbí“, prohlásila kandidátova matka Rose – či rozsáhlý vliv a styky „ambassadora“, jenž z hollywoodské vily jedné ze svých intimních přítelkyň dnem i nocí telefonoval a připomínal prominentům Demokratické strany své staré služby. Zdá se však, že rozhodující byla energie kandidáta i dirigenta jeho volební kampaně, bratra Roberta, zaujetí celého klanu i mnoha mladých spolupracovníků a nadšenců. (Cf. Schlesinger, *A Thousand Days: John F. Kennedy in the White House*, str. 5ff; T. C. Sorensen, *Kennedy*, London 1965, str. 16ff aj.)

¹⁸¹ Přes mladistvý vzhled byl Kennedy od mládí churavý (dvakrát mu bylo dáno poslední pomazání) a celou politickou kariérou vlastně procházel s těžkými bolestmi páteře, „venku na drogách a doma o berlích“.

¹⁸² Fotografie Johna a Jacqueline Kennedyových byly denním chlebem téměř všech západních novin a týdeníků. Kennedy manželce vytykal její aristokratismus a pohrdání běžnými manýrami politiků – „jsi samý *status* a žádný *quo*“, vyčítal jí – a myslel si, že mu ubírá hlasy mnoha Američanek. Důležitější však bylo, že Jacqueline získávala (i svými jazykovými a kulturními znalostmi) srdce v zemích, kde jinak lidé nechovali k USA valné sympatie (Francie, Latinská Amerika).